

УКРАЇНСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ДАЛЕКЕ І БЛИЗЬКЕ

Пелешенко Ю. Українська література пізнього середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.). Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. – К.: Фоліант, 2004. – 422 с.

Вихід друком книги Ю.Пелешенка “Українська література пізнього середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.). Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції” вагома подія не тільки в науковій біографії автора, а й в українській медієвістиці загалом. Порівняно невелика кількість друкованих праць, присвячених даній проблематиці, зумовлює важливість кожної з них, а також забезпечує пильну увагу до кожного видання.

Ю.Пелешенко – автор численних розвідок з історії української літератури доби середньовіччя, а також монографії “Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV – початку XVI ст.” (Київ, 1990), у цій роботі об’єднав і узагальнив напрацьований матеріал. Виклад дослідження відзначається науковістю і ґрунтовністю, послідовно охоплює явища української літератури від другої половини XIII до XV ст. На нашу думку, праця Ю.Пелешенка є доброю базою для характеристики середньовічного періоду в новому академічному виданні історії української літератури, над яким працюють фахівці Інституту літератури, а сам автор очолює групу медієвістів, котрі готують перший том видання.

Повертаючись, власне, до книги “Українська література пізнього середньовіччя...”, слід відзначити, що її автор намагається розв’язати низку актуальних проблем, які постають перед дослідником давньої літератури, та й перед будь-яким реципієнтом, котрий прагне уявити собі літературний процес як цілісне явище. Йдеться про проблему естетичної ваги – середньовіччя у загальнокультурному процесі, проблему взаємодії впливів (західних і східних, християнських і язичницьких, католицьких і православних). Важливий також аспект нового прочитання середньовічних текстів на рівні змісту, стилю, образності, символів і топосів.

Добу Середньовіччя часто вважають втіленням релігійного фанатизму, догматизму, придушенням свободи особистості. Так, на

думку багатьох учених, чий висловлювання автор наводить у вступі, а назагал – згідно зі сформованим у секуляризованому суспільстві стереотипом, середні віки уявляються як доба “мракобісся”, цілковитого застою у культурному і літературному житті.

Дослідження Ю.Пелешенка доводить, що в аналізований ним період літературний розвиток не лише простежувався, а й мав свої характерні риси і повновартісних представників. У I розділі монографії автор якраз і зосереджується на загальних особливостях літературного процесу другої половини XIII–XVI ст. Дослідник зупиняється на постатях авторів і на світоглядних засадах, характерних для киево-руської доби та пізнішого етапу, позначеного появою передренесансних тенденцій у різних галузях духовного життя.

Загальним явищем для культури середньовіччя було переважання у ментальності тогочасних людей апокаліптичних настроїв. Виявом цих настроїв стали основоположні світоглядні категорії гріха, кари Божої, каяття і спасіння, до яких Ю.Пелешенко звертається у другому розділі своєї праці. “Страх перед смертю і вічною загибеллю особливо посилювався у періоди стихійних лих, пошестей, воєн, які здавалися тодішнім людям провісниками кінця світу, – констатує автор. – Але не тільки християнський середньовічний світогляд з його системою есхатологічних уявлень продукував ці умонастрої. Значну роль тут відігравав первісний підсвідомий космічний страх перед зоряним небом, глибоким морем, високими горами, природними катаклізмами...” (с.58–59).

Таким чином офіційне християнство зазнавало суттєвих трансформацій у народній рецепції, нашаровуючись на глибоко вкорінені у свідомість широких мас поганські вірування. Автори середньовічних творів дорікають учорашнім язичникам за дотримання давніх звичаїв, проте реконструкція текстів та народознавчі студії доводять, що

спалення і потоплення “відьом” унаслідок самосуду громади, волхвування, викопування вішалників та утоплеників, щоб уберегтися від шкідливих природних явищ, побутували аж до кінця XIX ст.

Відгомони середньовіччя відчутні і в сучасному дискурсі. Так, Ю.Пелешенко безспідставно виводить традицію “Божих листів”, які й до сьогодні підкидають до наших поштових скриньок (а також на електронні адреси), з середньовічної практики поширення “Небесних епістолій”.

Очікування кінця світу у свідомості середньовічної людини поєднувалося з постійною тугою за раєм. Тексти, що розкривають цю тематику, стали предметом уваги автора у третьому розділі дослідження. Низка переказаних творів, а також автентичні фольклорні тексти дають усі підстави твердити, що “категорія раю була не лише фактом канонічних біблійних текстів, а ставала предметом обговорення в освічених релігійних колах і темою для створення легенд і міфів в усній народній творчості” (с.158). Казкові східні краї, що часто становлять собою контамінацію Індії й Ефіопії, де мешкають пророк Даниїл, амазонки і міфічні праведники-рахмани (брахмани), зображені у проаналізованих Ю.Пелешенком текстах (“Ходіння Зосими до рахманів”, “Ходіння Агапія до раю”, “Повість про Індійське царство”, сербська “Олександрія” та ін.). Поява описів утопічної землі блаженних, пошук земного раю зумовлені, на думку автора, прагненням “відновити сполучення між Небом і Землею, позбавитися того зла, що накоїли люди за всю свою історію” (с.187).

Подібні прагнення підтверджуються існуванням духовних течій пізнього середньовіччя, яким присвячено четвертий розділ дослідження Ю.Пелешенка. “Містичний індивідуалізм, віра у свободу волі людини, наданої їй самим Богом, прагнення до усамітненої молитви і можливість постійного спілкування з Господом є тими спільними показниками, що поєднують офіційну ідеологію православної церкви — ісихазм та дуалістичну єресь — богомильство”, — пише автор (с.309). З ісихазмом, що справив неабиякий вплив на вітчизняне богослів'я подальших століть, пов'язане виникнення в Україні емоційно-експресивного стилю “плетенія слівес”, спричинене діяльністю вихованців болгарської Тирновської літературної школи Кипріяна та Григорія Цамблака. Емоційність та пильна увага до слова, притаманні “плетенію слівес”, модифікували книжну літературну творчість, запровадили в ній нові тенденції, подібні до пізньоготичного стилю в літературах Західної Європи (с.309).

У світлі цієї включеності до західноєвропейського дискурсу автор у п'ятому розділі розглядає важливу проблему єдності Церков, що останнім часом є об'єктом пильного вивчення й суперечок науковців. Обізнаність із історією Церкви, зокрема вільна орієнтованість у перипетіях Ферраро-Флорентійського собору (1438–1439 рр.), дозволяє пов'язати історію перших спроб екуменічного діалогу (митрополитів Григорія Цамблака, Ісидора, Йосифа I Болгариновича) з пізнішою діяльністю митрополита Петра Могили, який розумів унію як рівноправне об'єднання, а не підпорядкування Римові, дбав про повернення Церкви Христової в одне містичне тіло.

На думку автора, подібна “зацікавленість ренесансною культурою Заходу і релігійна толерантність згаданих вище церковних і культурних діячів” є “характерною складовою нових духовних віань” (с.311), які пов'язуються із впливом передренесансних тенденцій. “Ісихазм у філософії, емоційно-експресивний стиль у літературі, Палеологівський ренесанс в образотворчому мистецтві були типовими виявами нових гуманістичних ідей, які розвивалися в країнах православного слов'янського світу, — наголошує Ю.Пелешенко. — Типологічна подібність філософських, релігійних, мистецьких явищ, які відбувалися в українському духовному житті пізнього середньовіччя, свідчать, що українська культура цього часу, зберігаючи традиції Київської Русі і розвиваючись у єдиному східноєвропейському річищі, була охоплена Передвідродженням...” (с.317). Проте, розв'язуючи основну проблему типологічної віднесеності пізнього українського середньовіччя на користь проторенесансу, Ю.Пелешенко досить виважено зазначає, що “зміна низки елементів “картини світу” в епоху пізнього Середньовіччя/Передвідродження загалом не порушила підвалин, на яких трималися як східна, так і західна європейські цивілізації — християнство. Тому про початок секуляризації, що нібито почалася за доби Ренесансу, можна говорити хіба що з великим застереженням” (с.318).

Отож, наукове значення монографії Ю.Пелешенка полягає не лише в ґрунтовному текстологічному аналізі багатьох творів, до яких раніше не зверталися дослідники. Праця вченого дає змогу простежити головні етапи формування української культури, показує, як християнське вчення протягом середніх віків засвоювалось і трансформувалося у народній рецепції і водночас розвивалося й зміцнювалось. Саме духовна спадщина середньовіччя породила багату церковно-релігійну літературу українського бароко, українську богословську

традицію та заклала підвалини вітчизняної філософії.

Окрім того, книга відкриває сучасному читачеві можливість поринути в далекий і таємничий світ середньовіччя, прояви якого ми спостерігаємо і в дискурсі сучасної культури. Людина *media aetas* з її духов-

ними поривами і розчаруваннями, гріховністю і тугою за раєм, страхом кари Божої і прагненням до спасіння близька для кожного з нас, хто захоплений виром буденності, спинається, згадавши про вічне.

Тетяна Трофименко

ЗНАКОВА ПОДІЯ МИНУЛОГО

Василь Горинь. Перепоховання Маркіяна Шашкевича
/ Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.
Шашкевичівська комісія. – Львів, 2003. – 92 с. (іл.). –
[Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. 1 (6)].

У короткому і драматичному житті Маркіяна Шашкевича (1811–1843) сконцентровано стільки новаторських ідей, таланту, молодечого запалу і зрілої мудрості, воно було сповнене таким нестримним поривом працювати на благо української культури, що постає галицького будителя, його творчість і доля дотепер цікаві не лише науковцям, а й кожному свідомому українцеві.

Книжка львівського культуролога В.Гориня зосереджує увагу на епізоді перепоховання Маркіяна Шашкевича у 1893 році з с. Новосілок до Личаківського цвинтаря у Львові. Ця подія знакова у культурному житті краю перетворилася на величну маніфестацію українства. Після перепоховання Т.Шевченка вдруге в історії України така сумна подія пробуджує національну свідомість у масах, служить каталізатором національного руху. Міркуючи над специфікою історичного розвитку розрізаних українських земель, цікаво зіставити ці факти: перепоховання Кобзаря з Санкт-Петербурга до Канева було здійснено через два з лишком місяці після його смерті, а від часу смерті Маркіяна Шашкевича до описуваної події минуло 50 років, однак приблизно одночасно, з 1880-х років популярність обох поетів серед галичан (не лише інтелігенції, але й простолюду) стає такою, що віддавна з повним правом говориться про справжні культу Шашкевича і Шевченка. Це, безперечно, поряд з дуже різними політичними умовами існування двох частин України, мало значний вплив на суспільний і культурний розвиток Галичини.

Автор не обмежився описом перебігу подій тих далеких 31 жовтня – 1 листопада. Вивчаючи архівні матеріали, публікації тогочасної

галицької періодики, В.Гориневі вдалося віднайти і простежити першопочатки й мотиви задуму перепоховання, детально відтворити всі його етапи – віднайдіння студентами-ентузіастами могили поета, підготовку, проведення урочистостей спочатку у селі Новосілках Ліських, де служив парохом і помер отець Маркіян, перевезення його останків до Львова, величні заходи на Личаківському цвинтарі, історію встановлення пам'ятника на могилі Шашкевича у Львові. Зафіксовано участь, виступи, відгуки та спомини багатьох людей, причетних до цієї неординарної події. Особливо цінною є публікація багатьох раритетних матеріалів, зібраних досвідченим дослідником. Це, зокрема, відозви товариства “Просвіта” із закликом збирати кошти на перепоховання, повідомлення про дату цієї події з запросинами до участі у ній, “Програма торжества перевезення мощей Маркіяна Шашкевича”, промови Олександра Барвінського, Омеляна Огоновського, Юліана Романчука, Корнила Устияновича на перепохованні та урочистому концерті, вітальні телеграми і листи та ін.

Видання подає чималий – понад 30 позицій – бібліографічний перелік літератури з теми, ошатно оформлено, щедро ілюстровано давніми й сучасними фотографіями.

Рецензована книжка продовжує вже чималу низку праць відомого автора, серед яких відзначимо: “Іван Франко і Леся Українка: Відомий епізод “непорозуміння між своїми”. – Львів, 1998; “Вілла Михайла Грушевського у Львові”. – Львів, 1999; “Катерина Грушевська”. – Львів, 2000. Уже з цих назв бачили широке коло зацікавлень і своєрідний творчий почерк автора. Широка ерудиція в галузях історії, літературознавства, культурології, філософії, краєзнавства у поєднанні з ґрунтовною джерельною базою, доступний, часом белетризований виклад роблять дослідження Василя Гориня вартісними й цікавими як для науковців, так і для інших читачів.

Галина Бурлака